

Микола ЛЕГКИЙ

ІВАН ФРАНКО ТА В'ЯЧЕСЛАВ БУДЗИНОВСЬКИЙ: ШТРИХИ ДО ВЗАЄМИН НА ТЛІ ДОБИ

Ім'я В'ячеслава Будзинівського (1868—1935) — талановитого письменника, фольклориста, історика, економіста, публіциста, видавця, громадського діяча (одного з засновників і чільних діячів радикальної, згодом національно-демократичної партій у Галичині) — донедавна було серед проскрибованих і призабутих. Деякі його художні твори (повісті „Осаул Підкови“, „Пригоди запорозьких скитальців“, „Гримить“, оповідання „Волю бути козачкою“, „Козак Шуба“) повернулися до читача 1990 р. в томі „Історичної бібліотеки „Дзвона“ з евристичною післямовою Р. Горака¹. Та це лише незначна частина творчого доробку В. Будзинівського. Цілком незанимаються його повісті „Стрімголов“, „Як чоловік зійшов на пана“, багато оповідань. Поза активним науковим обігом донині перебувають його економічні й статистичні праці „Культурна нужда австрійської Русі“, „Грунтовий податок“, „Хлопський страйк“, „Хлопська посілість“, „Руський страйк в 1902 році“, історична розвідка „Гетьман Мазепа“, збірка історичних дум і пісень „Козацькі часи в народній пісні“. Як і публіцистичні виступи „Чи справді діло йде до гіршого? (До дискусії над „упадком“ нашого письменства)“ (1912), „О історичність нашого націоналізму“ (1912), „Екзумація і новий похорон“ (1912), спогади „Історія національної думки на тлі моїх споминів“ (1934), „Автобіографія (Фрагмент із посмертних паперів)“ (1937, публікація М. Рудницького), а також листи (зокрема, до І. Франка), які, по-перше, дають змогу поглянути на постать їх автора як на складну особистість, котра часто, подеколи кардинально, змінювала свої погляди й уподобання (від націоналізму до радянськості); збагнути причини й мотиви таких змін. По-друге, ці мемуарні й публіцистичні дописи часто кидають нове світло на постаті сучасників В. Будзинівського, розкривають нюанси їхніх взаємин. М. Драгоманов і М. Павлик, О. Терлецький і В. Охримович, Ю. Бачинський і К. Левицький, Л. Мартович та І. Франко — ось далеко не повний перелік тих особистостей, з якими контактував В. Будзинівський. У цій розвідці хотілося б звернути особливу увагу на взаємини з Іваном Франком — тривалі (від 1887 р.), складні, багатоаспектні, з широким спектром обопільних оцінок. Висвітлення особистих і творчих відносин між Франком та Будзинівським не обійдеться без бодай побіжного змалювання доволі широкого суспільно-політичного тла.

¹ Див.: Будзинівський В. Осаул Підкови: Історичні повісті з часів козаччини.— Львів, 1990.

Отож немає відомостей, коли В. Будзиновський уперше ознайомився з творами І. Франка. Та перша особиста зустріч між ними відбулася влітку 1887 р., незадовго перед приїздом до Галичини крон-принца Рудольфа, сина австро-угорського імператора Франца-Йосифа I, досить популярного серед українського населення Галичини (причому і між простим людом, і поміж інтелігенцією), адже дотримувався досить ліберальних поглядів на зовнішню і внутрішню політику держави, зокрема прихильно ставився до вирішення низки питань національно-культурного життя українців Галичини й Буковини (див.: т. 44, кн. 2, с. 724)². Слід зауважити, що після відвідання Східної Галичини, зокрема Львова у 1887 р., його популярність ще більше зросла. До речі, у 1889 р. він наклав на себе руки, проте галицькі селяни не вірили в це і вважали, що то „пани“ замордували Рудольфа, бо той намагався полегшити життя простого люду; ширилися також чутки, ніби він утік за океан і створив у Бразилії селянське царство для українців-переселенців з Австро-Угорщини (44, кн. 2, с. 725). Про це свідчив і Франко: „Невідомі й досі невловимі агенти пустили між селянами чутку, що архікнязь Рудольф не вмер і засновує окрему державу в Америці, а для її освоєння він особливо охоче закликає українське населення, тому що солдат-українець допоміг йому дістати одяг і втекти з якоїсь в'язниці над морем. Кожна сім'я, згідно з розповсюдженою версією, має одержати 12 моргів ґрунту врожайної землі, про яку селяни розповідають поміж себе на торгах і по корчмах чудеса“ (т. 44, кн. 2, с. 282).

А В. Будзиновський, тоді завзятий прихильник територіального поділу Галичини за національними ознаками для створення в майбутньому незалежної української держави, розклеював по Львову антиавстрійські (антицісарські) листівки. Франко викликав його в редакцію газети „Kurjer Lwowski“, де тоді працював. „Не буду переповідати цілої нашої розмови, — згадував Будзиновський. — Повторю лише коротко, одним духом те, що мені сказав (тоді великий мій авторитет) Іван Франко“³. Той, власне, застеріг Будзиновського від нерозважливих кроків, висловивши свою симпатію до Рудольфа, з яким пов'язував позитивні зміни в політиці австрійського уряду щодо українців Галичини: „Чи ви знаєте, чого Рудольф приїздить до нас? Заноситься на війну з Росією. Центральне правительство знає, що з вини галицької політики цісаря український народ огірчений і що його симпатії можуть перехилитися на сторону Росії. Рудольф висилають, щоби під претекстом відвідання Галичини укоськати український народ. Він до українців їде. Висилають не самого цісаря, а його сина, бо хочуть в українському народі розбудити надію, що в міру, як до голосу в державних справах буде приходити наслідник, буде змінитися галицька політика держави.

Я в ту зміну вірю, бо Рудольф цілком не такий, як його батько. Старий не знає світа Божого. Крім дівок і запліснелих аристократів, з ніким не балакає, нікого не видить. Рудольф світовик, гуляка й чоловік товариський, балакає з кожним. Старий засліплений в польській шляхті, Рудольфові вона не імponує. Як настане Рудольф, то внутрішня політика

² Див.: Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К., 1976—1986. Надалі, покликаючись на це видання, в дужках вказуємо том і сторінку.

³ Будзиновський В. Історія національної думки на тлі моїх споминів // Новий час.— 1934.— 10 трав.— № 102.— С. 2.

рішучо зміниться, панованню шляхти прийде кінець. Що до такої зміни у Відні вже приготавлиються, свідчить подорож Рудольфа до Галичини⁴. Проти поділу Галичини Франко виступив і з інших міркувань. Про це свідчить публіцистичний допис Будзиновського до газети „Діло“: „Якраз тоді (наприкінці 1880-х рр.— М. Л.) зачалось організувати польське людове сторонництво, по котрім Франко дуже багато надіявся і для нас. Він звернув увагу на се, що руський народ, як під кожним зглядом, так і під національним найбільше, терпів через пановання польської шляхти. Се пановання зломимо, казав він, тільки тоді, як до борби проти шляхти виступить польське хлопство. Як польські хлопці освідомляться і зорганізуються, то в своїм інтересі допоможуть нам зломити шляхетське ярмо. В той спосіб при помочі польських хлопів самі виломимося не тільки з соціальної, але і національної неволі. Як Галичину поділимо, то stratимо свого будучого союзника в борбі проти пановання шляхти, а самі її не переможемо. З сеї причини поділ Галичини є постулатом, противним нашим соціальним і нашим національним інтересам“⁵.

Незаперечний авторитет Франка змусив В. Будзиновського змінити політичні погляди. До цього спричинилася й величезна популярність М. Драгоманова серед молодших сучасників, великою мірою завдяки Франкові. „Авторитет Драгоманова скріпився у молоді авторитетом Івана Франка,— згадував Будзиновський,— бо Павлик голосив, що він сам і „такий Іван Франко“ також були школярами Д[рагоман]ова. В наших очах Іван Франко був духовим гігантом, і ми думали: „Коли Д[рагоман]ов виховав собі Павлика і такого Франка, то він сам хіба божевільно розумний, мудрий, вчений і... неомильний“⁶. І якщо Франко став противником поділу Галичини, то й сам Будзиновський „махнув рукою також на згадану кришку тої державности“, яку такий поділ міг би дати⁷. Тонкий самоаналітик, він у спогадах часто фіксував власні душевні порухи й мотиви, що викликають їх. Ось приклад: „Події в моїм житті й в житті моїх ближніх навчили мене, що немислима є особа, або й гурток осіб, що бодай в дечім не йшов би за яким авторитетом. Людська вдача така, що майже кожному потрібний якийсь авторитет, котрий влегшував би знайдення правди (справжньої чи мнимі); котрий закріплював би переконання, що гадка, виміркована власною головою, є абсолютною правдою“⁸. Або: „Націоналізмом було у мене стримління до української державности [...] Мій темперамент не позволяв мені зупинятися в половині дороги; я звичайно ішов до крайностей [...] Космополітизм Д[рагоман]ова видався мені ідеєю послідовнішою і яснішою [...] Я став безнаціональним космополітом“⁹.

Саме на цей момент світоглядної еволюції В. Будзиновського припадають його колізії з журналом „Товариш“. У травні—червні 1888 р. він разом із приятелем, студентом Політехніки С. Козловським, задумав видати часопис, „щоб ширити соціалістичні ідеї між студентством [...] Буд-

⁴ Будзиновський В. Історія національної думки... // Новий час.— 1934.— 11 трав.— № 103.— С. 2.

⁵ Будзиновський В. Екзгумація і новий похорон // Діло.— 1912.— 13 квіт. (31 берез.)— № 82.— С. 2.

⁶ Будзиновський В. Історія національної думки... // Новий час.— 1934.— 13 трав.— № 105.— С. 2.

⁷ Там само.— 18 трав.— № 109.— С. 2.

⁸ Там само.— 11 трав.— № 103.— С. 2.

⁹ Там само.— 28 трав.— № 117.— С. 6.

зидновський зобов'язався зібрати між своїми товаришами гроші, якими треба буде покрити дефіцит за кожне число¹⁰. Молодим видавцям бракувало досвідченішого порадирика, й вони звернулися до авторитетного І. Франка. „Ми не були зарозумілі: ми не були тої думки, що наші ідеї і наша робота — то квінтесенція мудрости, ще й тільки тому, бо ми ще не сороклітні, а діти без життєвого досвіду і без достаточної наукової підготовки [...] Ми були фанатиками наших ідей, та старшими від нас наше старшіми знайти дорадирика, бо для них були зареволюційні всі наші ідеї, не виключаючи ідей в області гарного письменства [...] Остап Терлецький хорував, Михайло Павлик видався нам дуже наївним, Іван Франко був завзятим противником марксизму, а всі члени нашого гуртка були марксистами [...] На добавок треба знати, що Франко ще не мав за собою тих праць, котрі його зробили великим. Та ми знали, що хоч він не у всім погоджується з нами, має більший досвід і є розважніший, бо старший від нас. Ми пішли до нього (нині таке було би немислиме) і попросили його, щоби взяв на себе обов'язки начального редактора „Товариша“, за що буде мати — не грошову виплату, а право містити свої граці. Франко дуже радо згодився, бо тоді і він не мав доступу до української преси“¹¹.

На загальну згоду, в журналі мали друкуватися лише ті матеріали, на які редакційна колегія погоджувалася одностайно. „Франко не міг би нас тероризувати, бо кожний з нас мав би змогу відкинути його статтю. Ми Ф[ранк]а не могли би майоризувати, бо він своім „вето“ мав би змогу відкинути ті наші статті, які йому не були до вподоби“¹². Однак договір було порушено: у першому числі „Товариша“ Франко без згоди редакційної колегії надрукував статтю М. Драгоманова „Науковий метод в етнографії“ (власне, рецензію на працю О. Стодольського (псевдонім О. Коницького) „Етнографія Слов'янщини“) та поезію Гетьманця (М. Старицького) „На Україні“, де є такі рядки: „Ой коли б з тісної хати / Повставали ви, чубаті, / Та зирнули би навколо — / В вас би серце похололо... / Не пізнали б навіть мами / За панами, за жидами“. Внаслідок цього редакційна колегія розпалася. „Вийшла з цього сварка. В. Будзиновський та товариші покинули редакцію, і видавництво впало“¹³. В. Будзиновський виклав своє розуміння тих причин, що призвели до занепаду „Товариша“: „Само собою розуміється, що на такого космополітичного вселюдина, яким мене зробив Драгоманов, неначе червона плахта на циркового бика діляло все те, що хоч трохи заносило расовою нетолеранцією чи антисемітизмом. Такою плахтою в 1888-ім році замахав до мене і майже довів до скаженини (парадокс!) драгоманівець Іван Франко!“¹⁴ Поява вірша з рефреном „за жидами“ була тією бомбою, яка накликала на редакцію звинувачення в антисемітизмі й расовій ненависті й яка врешті підірвала журнал. „Запевняли нас,— провадив далі В. Будзиновський,— що така

¹⁰ Будзиновський В. Автобіографія (Фрагмент із посмертних паперів) / Публікація М. Рудницького // Будзиновський В. Як чоловік зійшов на пана.— Львів, 1937.— С. 12—13.

¹¹ Будзиновський В. Історія національної думки... // Новий час.— 1934.— 3 черв.— № 121.— С. 2.

¹² Там само.— 4 черв.— № 122.— С. 2.

¹³ Будзиновський В. Автобіографія...— С. 13.

¹⁴ Будзиновський В. Історія національної думки... // Новий час.— 1934.— 2 черв.— № 120.— С. 2.

нелояльність начального редактора, така тяжка обида жидівського маєстату більше не повториться. Не допомогло [...] Цілий видавничий комітет і всі молоді з редакційної колегії виреклися „Товариша“ і полишили його в руках Франка, при котрім лишився тільки Павлик. Очевидно, я кошти на видання вже не збирав. Сам Франко не мав на кошти, отже, друге число вже не вийшло. Так ми засудили нашу власну дитину!“¹⁵ Слід зазначити, що О. Маковей у „Дневнику“ подав іншу версію занепаду цього часопису: „Товариш“ виходити не буде. Доки був в руках Франка, то й надія була, що не пропаде. Але наші крикуни (Трильовський, Будзиновськ[ий]) напосілись відобрати від нього — і відобрали. Кажали, що в 1 ч. праці самих старших, вони так і друге число заповнять своїм,— а „Тов[ариш]“ преці орган молодіжї, там повинні бути переважно праці молодих людей. А чому ті молоді не дали матеріалу до 1 ч. і не зібрали до 2 ч.,— того не хотять знати. І так тепер ні старі, ні молоді не будуть друкувати, бо „Товариша“ нема“¹⁶. Припинення виходу журналу Маковей пояснював, як бачимо, тим, що „Товариш“ опинився в руках молодших від Франка „крикунів“, котрі не спромоглися зібрати матеріал для наступних номерів.

На сторінках „Товариша“ Будзиновський опублікував рецензію на працю російського економіста і статистика М. Каблукова „Die ländliche Arbeiterfrage“ („Питання про сільських робітників“) і був одним із тих, хто привернув увагу І. Франка (т. 27, с. 220). Значно пізніше, у „Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.“ вчений знову відзначив публікацію Будзиновського: „Уперве виступає тут (у журналі „Товариш“.— М. Л.) на літературне поле В'ячеслав Будзиновський з обговоренням німецької книжки про відносини російських рілних робітників, уложеної на підставі російської праці Каблукова“ (т. 41, с. 462—463).

У 1890 р. Франко, Будзиновський та інші стали ініціаторами створення радикальної партії, а впродовж першої половини 1890-х рр. Будзиновський опублікував цілу низку праць, у яких порушив соціально-економічні проблеми українського селянства в Галичині. Так, 1891 р. вийшла в світ його розвідка „Культурна нужда австрійської Русі“. Метою її написання автор з'ясував сам: „У цій студії [...] старався доказати, що брак промислу в Галичині не дає розвинутих хліборобству, економічний занепад краю є причиною матеріальної та духово-культурної нужди населення краю. Безвиглядність промислу в Галичині автор добачує в тім, що Галичина, зв'язана державно з промисловою Австрією, не годна витримати конкуренції австрійського промислу. Погляди із цієї студії Будзиновський виголосив в економічному рефераті на з'їзді, на якому ухвалено програму радикальної партії. Її не хотів видрукувати в „Народі“ Павлик, бо вона заносила марксизмом“¹⁷. Власне, піднесення і поступ сільського господарства автор пов'язував із зростанням промисловости, а оскільки індустрія Галичини була розвинута дуже слабо через сильну узалежненість від центру (власне, Австрії), то Галичину невдовзі чекав цілковитий господарський і культурний занепад. Щоб запобігти цьому, належало домагатися політичної незалежності Галичини, першими кроками до якої мали

¹⁵ Будзиновський В. Історія національної думки... // Новий час.— 1934.— 6 черв.— № 123.— С. 2.

¹⁶ Маковей О. Дневник [Записи про Івана Франка] // Semper magister et semper tiro: Іван Франко та Осип Маковей / Упоряд. Н. Тихолоз.— Львів, 2007.— С. 54.

¹⁷ Будзиновський В. Автобіографія.— С. 13.

б бути децентралізація Австрії та економічно-політична емансипація з-під віденського централізму, запровадження загального виборчого голосування — такі основні положення праці В. Будзиновського, з яких зауважуємо, що він повернувся до давніх політичних поглядів. Автор надрукував її в москвофільській газеті „Галицкая Русь“ (хоч москвофілом ніколи не був), а згодом видав окремою брошурою, яку прихильно зустріла критика. Зокрема, В. Охримович у часописі „Народ“ умістив рецензію на цю працю, в якій визнав її дуже цінною, адже вона „втаємничує галичан в розвій галицької суспільности“, показує зв'язок між економікою і політикою, і, що найважливіше, подає „теоретично умотивовану програму політичну для галичан“¹⁸. У цьому ж „Народі“ (1891, № 23) Франко теж виступив із рецензією на студію В. Будзиновського, в якій полемізував і з самим автором, і з Охримовичем. Будзиновський, на його думку, дав неточну й нечітку характеристику економічного стану Австрії. „Коли Галичина справді знаходиться в такім стані, як він її схарактеризував, то вона не найде сили добитися навіть тих політичних форм, котрі він уважав корисними“ (т. 44, кн. 2, с. 297). Ілюзією назвав Франко сподівання Будзиновського, що покликком загального голосування можна буде підняти в Галичині всю народну масу, адже ця маса до такої справи ще не дозріла; „а про таку широку акцію, як здобування фінансової відрубності від Австрії [...] у нас і думати годі“ (т. 44, кн. 2, с. 297—298). Отже, економічна частина програми В. Будзиновського, а особливо систематична й планова пролетаризація мас — „се така диковина, на яку не здобувся ще жаден найзагорільший марксист“ (т. 44, кн. 2, с. 298). Практичні політики, підсумовував Франко, з подібними програмами не виступають. Вони повинні зважати на факти, на конкретні потреби живих людей, а цього у праці В. Будзиновського рецензент не добачив (т. 44, кн. 2, с. 298).

З 1893 р. у Русько-українській радикальній партії, до котрої входили і Будзиновський, і Франко, намітився розкол, її члени поділилися на два крила — „молодших“, „протидрагоманівців“, і „старших“. Перші ремствували на утиски з боку других, на неможливість друкуватися в „Народі“, виношували ідею створення власного часопису. У листі до А. Кримського від 20 вересня 1893 р. Франко писав: „У нас в партії рад[икалів] зайшли непорозуміння: групка молодших (Охримович, Ганкевич, Бачинський, Левицький і Будз[иновський]) хочуть зовсім відірватися і засновувати якийсь новий орган. Ми не могли тому запобігти, бо вони не дали матеріалу до дискусії, а в своїх ультиматумах поставили точки формальні, редакційні (щодо видавання „Народу“), з котрих деякі полягали прямо на нерозумінні редакційної техніки“ (т. 49, с. 416). Внутрішньопартійні непорозуміння призвели до погіршення особистих стосунків між Франком та Будзиновським. Про це свідчать рядки з листа І. Франка до М. Павлика від 15 вересня 1893 р.: „Будзиновського бачив раз на вулиці, та ані він до мене, ані я до нього“ (т. 49, с. 414).

Очевидно, що консенсус було знайдено досить швидко, бо вже 1894 р. на шпальтах „Народу“ бачимо публікації „молодших“, зокрема й В. Будзиновського. У листі до І. Франка від 13 (25) жовтня 1894 р. М. Драгоманов зізнався: „Радий я, що Ви пишете хроніки в кожному № „Народа“ і що „старший молодий“ Будз[иновський] проявився уп'ять в „Народі“ [...] А

¹⁸ Народ.— 1891.— 24 жовт.— № 20/21.— С. 274—275.

Будз[иновський] навіть таким високим штилем і з такими вигуками пише? Се доволі нудна мішанина манери галицької з соціал-демократичною!¹⁹ Франко відповів Драгоманову листом з кінця жовтня — початку листопада 1894 р.: „Будз[иновського] писанню в „Народі“ я не дуже радий. Він упражняється в кріпких словах, а фактична основа у нього дуже слаба, факти хапані без системи і без критики. По поводу першого розділу я послав навіть у „Народ“ невеличку заміточку. Та протє нехай іде й його писання, коли нема кому писати про се, а давно треба було“ (т. 49, с. 522). Франко мав тут на увазі перший розділ праці В. Будзиновського „Хлопська посілість в Галичині“, що її надруковано в 17—24 числах „Народу“ за 1894 р., а „невеличка заміточка“ — це рецензія Франка під назвою „Не в пору пафос“, опублікована в 19-му числі часопису. Власне, Франко полемізував із пасажем Будзиновського, зверненим до звільнених від панщини галицьких селян у 1848 р.: „Така-то була твоя весна, руський народі! За той презент, зроблений з нужди, а давно треба було „сконати під зашитою законів“ упідлився ти, руський хлопе, і ви, руські патріоти з 1848 року! За ту миску сочевиці, виїдену і вилизану миску, продав ти власну волю політичну, боровся з революційними змаганнями часу, котрі і тобі несли волю. Ти кував собі власні кайдани“²⁰. Осуд В. Будзиновського, на думку Франка, строгий і несправедливий, адже скасування панщини призвело до глибоких змін у житті селянства й було „головним інтересом руського хлопа“, і „народ руський з великим запалом і з подякою прийняв сю постанову, не дбаючи про те, чи вона була дана з нужди, чи добровільно“ (т. 44, кн. 2, с. 407). На закид В. Будзиновського, що русини боролися з революційними змаганнями, ставши на бік австрійського уряду, Франко відповів: „Раз назавсїгди повинен собі зятимити д. Будзиновський, що революціям тодішнім — і італіянській, і угорській, і польській, і німецькій — не ходило о ніяку особливу волю мас народних, а о відірвання певних територій від Австрії, о здійснення певних ідеалів національно-політичних. Міряти таку революцію міркою Великої революції французької [...] — се свідчить тільки про шаблонний спосіб мислення і незнання або невідповідне оцінювання дійсних фактів“ (т. 44, кн. 2, с. 407).

Друкуючи статтю „Не в пору пафос“ у „Народі“, Павлик додав до неї невелику примітку. „Стоячи на становиську свобідного обміну думок,— йдеться в ній,— поміщаю сю увагу д. Франка, та мушу зауважити, що в головному я з нею не годжуся. По-моєму, нема сумніву, що русини, підпираючи австрійський уряд під час революції 1848—49, упідлилися, помогли побідити реакції і тим викопали гріб для власної свободи. Вину сього треба, впрочому, приписати більше руській „інтелігенції“ в „Головній [руській] раді“, котра як агент правительства просто тероризувала мужиків, навіть уговкючи їх виступи проти панів за ґрунти, а то й просто боронячи економічні інтереси панів, як то робило і правительство. Таким чином, руський народ своєю поведінцією під час революції стратив дуже багато не тільки політично, а і економічно. [...] Фатальний крок русинів із 1848 р. (зрештою, підготовлений усею нашою історією під Австрією) і досі мститься на руськім народі, між іншим перешкоджаючи йому погляну-

¹⁹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова.— Львів, 2006.— С. 515.

²⁰ Народ.— 1894.— Ч. 17.

ти критично на верхи нашого правительства". Русини, зазначав далі Павлик, мають в австрійській державі менше прав, ніж інші народи. Зрештою, явище революції 1848—1849 рр. дуже складне й малодосліджене, а тому судити про неї треба обережно. „Се ми прикладаємо і до д. Будзиновського, котрому ми теж побажаємо більше уваги на факти і терміни історичні. Звісно, свобідна дискусія може тут бути тільки корисна“²¹.

У листі до І. Франка від 9 грудня 1894 р. Будзиновський відреагував на критику, однак залишився на своїх позиціях: „Ваша стаття „Не в пору...“ вийшла мені фактично не в пору, бо мені випадає конче відповісти, а не маю на те часу, тим більше, що я фактично слабкий в історію, і нема мені коли розчитуватися в історичних бібліях. Але якось то буде. Я і деякі фахові люде єсьмо тої думки, що мій осуд є такою справедливий і що мій патос якраз тепер „в пору“. Я буду старався в мой відповіді се доказати“²². В. Будзиновський обстоював свою позицію в подальших політично-економічних працях.

1895 р. В. Будзиновський „на домагання протидрагоманівського молодшого покоління радикальної партії“ залишив медичні студії у Відні й присвятив себе політичній і видавничій діяльності. Він почав видавати газету „Громадський голос“, яка стала органом радикальної партії, а також журнал „Радикал“. Співпраця між Франком і Будзиновським тривала: на сторінках цих часописів поет надрукував вірш „Пісня руських хлопів-радикалів“ (1895, № 10/11), статтю „Страйк чи бойкот?“ (1896, № 12). Про обставини заснування газети Франко згадував у лютому 1916 р. в статті „Перший рік видання „Громадського голосу“: „В червні 1896 р. (тут Франко помилився: йдеться про 1895 р.— М. Л.), як звичайно від кількох уже літ, приїздив із Києва до Львова рідкий та дорогий гість, Василь Васильович Ковалевський (мовиться про Миколу Васильовича Ковалевського.— М. Л.), бувший учитель гімназії в Одесі, якому кільккалітня висилка до Сибіру заперла дорогу публічної педагогічної діяльності [...] Прибувши в тім році до Львова, Ковалевський якимось випадком здивався з В. Будзиновським, а перша розмова з тим молодим чоловіком, незвичайно оживленим та емким, вплинула на нього так, що він не пожалів своїх грошей (300 рублів) і дав йому їх на заснування часопису для народу, що мала з часом стати органом української радикальної партії. Будзиновський справді зараз приступив до видання „Громадського голосу“, яке держав на своїх плечах цілий рік. Не маючи під руками того першого рідника „Громадського голосу“ і не пригадуючи його змісту, не можу сказати нічого про вражіння, яке викликало видання Будзиновського серед тодішньої української громади та серед української радикальної партії, але здається, що вже в тім першій році Будзиновський мусив сильно розчаруватися в успіхах розпочатого ним діла, коли його друга стріча з Ковалевським вийшла дуже неприємною. Як оповідав мені покійний Ковалевський, у нього з Будзиновським вийшла досить остра перепалка із-за видавання часопису та за кошти видавництва, а коли Ковалевський зажадав рахунків, Будзиновський відмовив їх, заявляючи, що видає часопись, з якої також сам мусить жити, а одержуючи від київського гостя дуже ма-

²¹ Народ.— 1894.— Ч. 19.— С. 294.

²² Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі — ІЛІ), від. рукописних фондів і текстології, ф. 3 (І. Я. Франко), № 1612.

лу запомогу, не обов'язаний складати йому рахунок. Після такої відповіді Ковалевський, чоловік незвичайно делікатний у товариських зносинах, вийшов сердитий, та дійшовши до свого покою в готелі, застав там принесену цілу купу чисел „Громад[ського] голосу“ та й реєстр передплатників у адресовій книзі, а понад се ні слова оправдання, ні обрахунку від Будзиновського. З тою новиною Ковалевський, обурений та збентежений, як мало коли в своїм житті, прийшов до Павлика, а потому й до мене, та й оповів нам свою пригоду з нашим молодим товаришем. Павлик, як звичайно, добродушний і податливий, прийняв на себе обов'язок переїняти редакцію „Громадського голосу“ та вяснити справу з Будзиновським, а я обіцявся взяти участь у співробітництві в тій часописі, до чого досі Будзиновський ніколи не просив мене“²³.

Того ж 1895 р. І. Франко й В. Будзиновський узяли участь у передвиборній кампанії до галицького сейму від радикальної партії — їздили по селах, організували віча, виступали з промовами. Будзиновський переконував Франка кандидувати на виборах. У листі до нього від 8 липня 1895 р. він писав: „Перемиські люде питають Вас, чи будете кандидувати, бо і хлопський комітет в Мостиськах хоче ставити Вашу кандидатуру. Щодо мене, то я б радив Вам кандидувати ту і там. Перше то і я б був противний Вашій кандидатурі, бо, по моїй думці, Ви б більше для нас зробили на катедрі, як в соймі, але тепер, коли не потребуєте вже вибирати між двома — повинні-сте поспробувати щастя на другій дорозі. Єсли рішиться кандидувати, прибувайте на віче до Мостиськ, котре відбудеться в неділю о 1 години. Скликають наші мужики. Я там також буду“²⁴. Саме про віче в Мостиськах, на якому головував Будзиновський і виступав Франко, другий згадував у статті „Найновіший галицький вибір“, зокрема про епізод, коли жандарми хотіли розігнати селянські збори. „Притомність духа голови зборів д. Будзиновського продовжила трохи тривок зібрання. Він заявив навпростець, що не розв'яже зібрання, поки жандарм не покаже йому писемного поручення“. Тут Франко додав таку примітку: „Для пам'яті додаю до сього оповідання, що д. Будзиновський зараз на першім вступі, коли жандарм заговорив до нього по-польськи, відповів мадярськими словами: Nemtudom (не розумію!). Сі слова він повторяв кілька разів, за кожним разом сердитіше, поки жандарм перестав говорити до нього по-польськи“ (т. 46, кн. 2, с. 281). В. Будзиновського таки арештували, але через чотири години звільнили, не знайшовши підстав для судового процесу (т. 46, кн. 2, с. 282). На шпальтах газети „Kurjer Lwowski“ Франко часто інформував читачів про участь Будзиновського у вічах, зокрема 1 квітня 1896 р. у Тернополі, де той виступив проти незаконної спроби комісара поліції заборонити збори, був за це заарештований, оголосив голодування на знак протесту: „Будзиновський доставлений у середу до суду, цілком не приймає їжі і води, бажаючи прискорити розгляд, але певні впливи раді б були з місяць протримати його під арештом“²⁵. Франко розповідав про тернопільські події на вічі в Перемишлі 7 квітня 1896 р., констатуючи, „з одного боку, незаконність, якої допусти-

²³ Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 402, оп. 1, спр. 33. І. Франко продиктував статтю 25 лютого 1916 р. з нагоди 20-ї річниці виходу в світ газети „Громадський голос“.

²⁴ ІЛ, від. рукописних фондів і текстології, ф. 3 (І. Я. Франко), № 1613.

²⁵ Kurjer Lwowski.— 1896.— 4 kwietnia.— N 95.— S. 1.

лася політична влада, з іншого — незалежність характеру й силу волі, яку виявив Будзиновський²⁶.

Через скрутне матеріальне становище В. Будзиновський передав редагування „Громадського голосу“ Франкові й у другій половині 1896 р. переїхав до Чернівців, щоб підшукати більш „поплатне“ місце праці й вигідніші умови для друкування своїх праць. Співпрацював у газеті „Буковина“, про що писав у листі до І. Франка з другої половини 1896 р.: „Мого сотрудицтва в „Буковині“ не треба брати трагічно. Я хочу лиш дати там кілька моїх новель і одну статистичну роботу, котрі з політикою не мають нічо' спільного. Притім не думаю, що дістану за се щось з „репильного“. Єсли б я був в Галичині, то і сього б не робив. Але для Галичини я небіжчик, і моя публична, а головно політична діяльність скінчилася, то ж думаю, що се не буде мало дезорганізаційних наслідків для нашої партії в Галичині [...] Дурницю зробив, що покинув Галичину, але що ж — пропало“²⁷. Активно взявся писати художні твори: 1897 р. у Чернівцях з'явилися друком збірка „Оповідання“, повісті „Стрімголов“ та „Як чоловік зішов на пана“. З цього приводу зізнався: „Згодом, не маючи змоги поміщувати своїх політичних статей у провідних органах нашої преси, Будзиновський звернувся до історичної публіцистики та белетристики. Перші проби белетристики дав жартом у 1897 р. Він був тої думки, що вона не для критиків літератури, ані на те, щоб про неї колись писали в підручниках історії літератури, а виключно для читачів“²⁸.

Літературна критика все ж звернула увагу на твори В. Будзиновського. Зокрема, в статті „З остатніх десятиліть ХІХ віку“ Франко спостеріг у тодішній галицькій новелістиці „різнобарвну китицю індивідуальностей“; нарівні з творами Т. Бордуляка, О. Маковея, А. Чайковського, Б. Лепкого, М. Петрушевича, С. Ковалева, Леся Мартовича виокремив „смілі, з певною буршікоюною (характерною для членів студентської корпорації.— М. Л.) бравурою та недбалістю в тоні і зверхній формі імпровізовані оповідання Будзиновського — яке широке поле, яка різномірність, яка свіжість, що віє майже з кожної з сих фізіономій!“ (т. 41, с. 524—525).

На з'їзді радикальної партії 26—27 вересня 1896 р. Франко у промові відзначив певні здобутки радикалів, зокрема той, що після відходу В. Будзиновського „Громадський голос“ переживав справжнє піднесення і здобував нових передплатників²⁹. У недатованому листі до І. Франка Будзиновський з цього приводу скаржився: „Уступ сей з Вашої промови, котрий мене, по моїй думці, скривдив і зіритував, був в „Dzienniku Polsk[im]“. Всякому вільно мати свій погляд на чиясь діяльність, бо се його приватна власність, котра навіть по заведенні колективізму остане в приватнім посіданні їх властителів. Але мене вразило оно через те, що мало вийти з уст чоловіка, з котрим я через цілий час мого редакторства і якраз в тій справі був в якнайліпшій гармонії“³⁰.

²⁶ Kurjer Lwowski.— 1896.— 9 kwietnia.— N 99.— S. 1.

²⁷ ІЛ, від рукописних фондів і текстології, ф. 3 (І. Я. Франко), № 1628.

²⁸ Будзиновський В. Автобіографія.— С. 16.

²⁹ Franko I. Ze zjazdu radykałów ruskich // Kurjer Lwowski.— 1896.— 28 września.— N 270.— S. 2.

³⁰ ІЛ, від рукописних фондів і текстології, ф. 3 (І. Я. Франко), № 1628.

Незважаючи на це, Будзиновський подумки солідаризувався з Франком, коли той зазнав чимало прикроців через статтю „Nieco o sobie samum“, виправдовував Франка, шукаючи мотивацій для його висловів, і водночас сам висловлював цікаві погляди на українську історіографію. У спогадах писав: „Я пригадав собі, яке вражіння сі слова („Nie Kocham Rusi!“ — М. Л.) викликали серед нашої інтелігенції. Всі були обурені, всі були люті, навіть найближчі приятелі Франка. Лише я виправдовував його погляд — не голосно, але в душі. До такого висказу управнювали Франка а многих інших до національного ренегатства наші історики своїми поглядами на наші події історичні і своїми характеристиками головних героїв нашої бувальщини. Тоді, коли Франко проголосив „Nie Kocham Rusi!“, і я погорджував нашою минувшиною та ненавидів її, то я лише уважав за неполітичне публичне проголошування таких гадок. Признаючись до сього, я застерігаюся і, хоч непростений, роблю також застереження від імені Франка, що тут не розходилося о ту минувшину, яку наш народ дійсно пережив, бо тої не знав ні Франко, ні я. Розходилося о ту, дійсно плюгаву минувшину, яку сфінгували історики і вмовили в живучі покоління нашої суспільности“³¹.

У 1898 р. В. Будзиновський повернувся до Львова. Листовно привітав Франка з нагоди 25-річного ювілею творчої праці, що його відзначено в жовтні того року: „Хоч ділити нас пропасть личних ураз, я в тім дні, коли весь цвіт молоді Русі приносить поклін чоловікові, ім'я котрого зрослося з цілим поступовим рухом нашої суспільности; чоловікові, котрий своєю невтомимою працею в найтяжчих услів'ях життя найбільше причинився до того, що поступові та демократичні гадки не то що вибороли собі у нас толеранцію і право горожанства, але просто стались вже провідними думками майже цілої нашої суспільности; в тім дні я не можу дивитися на Вас оком приватного чоловіка, але оком громадянина. Jako громадянин мушу — в такій ще хвилі, як нинішня — ставити громадські справи понад привату, понад личні справи і урази. Тим громадським обов'язком, котрий я мушу нині сповнити і прилучитися до цілої поступової громади, приносячої нині поклін першому і найвизначнішому, Каменяреві поступу на галицькій Русі, котрий своєю працею, залізною волею і характером через скалу рутенської тьми прорубав найбільшу часть дороги до спільної нам цілі, до далекого „щастя всіх“! Користаючи з нагоди, прошу Вас дарувати мені всі личні прикrostі і зневаги, які Ви коли-небудь від мене зазнали“³².

Після розколу в радикальній партії вступив до національно-демократичної, куди увійшов також і Франко. У статті „Українсько-руська (малоруська) література“, ведучи мову про послаблення впливу Драгоманова в Галичині, Франко писав: „Супроти його впливу мусили займати те чи інше становище й старші письменники з „народовського“ і „московського“ табору, а також молодші, котрі виростили під впливами польського позитивізму та соціального демократизму, як, приміром, В'ячеслав Будзиновський, Юліан Бачинський та інші“ (т. 41, с. 87). Власне, Будзиновський поступово звільнився від впливу Драгоманова, повернувся до своїх колишніх поглядів (про це вже йшлося раніше), у новій партії

³¹ Будзиновський В. О історичність нашого націоналізму // Діло.— 1912.— 6 січ. (24 груд. 1911).— № 6.— С. 1.

³² ІД, від рукописних фондів і текстології, ф. 3 (І. Я. Франко), № 1611.

працював з ідеями підірвати в народі австрофільство, популяризувати ідею власної державности, викликати серед селян великий земельний страйк³³. 1901 р. видав брошуру „Хлопська посілість“, в якій на основі статистичних даних показав надзвичайно низький майновий ценз українського селянства в Галичині, значно нижчий, аніж в інших народів цього регіону, і підвів до думки про доконечність радикальних змін. І. Франко відгукнувся на вихід цієї праці невеликою статтею „Eine Proletarien-Nation“ („Пролетарська нація“), у суті справи, дуже стислим викладом цифр із брошури В. Будзиновського, що була надрукована в німецькому журналі „X-Strahlen“ (1901, № 4). „Недавно у Львові з'явилася книжечка, яка за свою мову (її написано українською) наперед засуджена на те, щоб бути відомою лише в одному куточку Австрії, а проте заслуговує загальної уваги [...] Я хотів би собі дозволити деякі цифри й зауваження автора подати німецькій громадськості, хоч ці цифри майже виключно взято з урядових статистичних видань, отже, давно вже не є таємницею для фахівців та уряду“ (т. 44, кн. 2, с. 611). Таким чином, І. Франко популяризував брошуру В. Будзиновського для німецькомовного читача.

Одразу двома рецензіями (щоправда, близькими змістом) Франко відгукнувся на працю Будзиновського „Козацькі часи в народній пісні“ (1906): одну надрукував у „Літературно-науковому вістнику“ (1906, т. 35, кн. 7), другу, дещо більшу, в „Записках НТШ“ (1906, т. 73, кн. 5). У першій відзначив, що „книжка Будзиновського являється сповненням давно відчуті потреби“, адже „наш історичний епос, змалювання довговікової боротьби і довговікового терпіння українського народу піснями того самого народу — се один із найкращих вицвітів поетичної творчості в усій Слов'янщині“, а тим часом поважнішої студії над українськими піснями у нашій фольклористиці немає, „оттим-то д. Будзиновському належить ся щира подяка за те, що виконав план, з яким віддавна носилися деякі патріоти, та якого все-таки нікому було виконати“ (т. 37, с. 131). Зміст книжки (про це йдеться в обох рецензіях) не зовсім відповідає її назві, адже вона починається зображенням татарських і турецьких нападів на Галичину і Волинь, де тоді не було козаків; надрукований матеріал не завжди можна назвати народними піснями, бо його більшість — думи; у книжці вміщено чимало віршів, тобто штучних витворів книжних людей, які власністю ширшого загалу ніколи не були (т. 37, с. 131—132, 159). „З культурно-історичного погляду, — писав Франко, — таке втягання не народно-го, хоч нашою мовою зложеного та своїм змістом цікавого матеріалу вважаю пожиточним і оправданим, але в усякім разі було б пожадано, щоб титул трохи докладніше відповідав змістові“ (т. 37, с. 131—132). План і метод видання В. Будзиновського І. Франко вважав „вповні вдатними і відповідними для зазначеної ним мети — подати наш історичний епос у руки якнайширшої громади читачів, що досі читали його хіба в уривках“ (т. 37, с. 132). Рецензент закинув В. Будзиновському хронологічну непослідовність у формуванні збірки, хаотичність і пропуски в загальновідомому матеріалі (т. 37, с. 133, 161—163). „Все се хиби, що пішли з поспіху та недокладного обдумання речі та з недоступності деяких матеріалів, зрештою, хиби, легкі до справлення в разі нового видання книжки“ (т. 37, с. 133). У другій рецензії Франко, крім того, вважав, що „книжка видана

³³ Див.: Будзиновський В. Автобіографія... — С. 14.

більше з публіцистичною, ніж науковою метою. Видавець умисно відсунув набік усе, що могло б виглядати на якийсь науковий апарат, отже, не згадує, відки взяв дану пісню, де записаний її текст“ (т. 37, с. 158). Він указував на брак присутніх пояснень до тексту пісень, на недбалість коректи, що значно ускладнює їх розуміння, „особливо для тих простих читачів, для яких вона в першій лінії призначена“ (т. 37, с. 165).

Нарешті, 1912 р., беручи участь у дискусії про розвиток української літератури, яка розгорнулася на сторінках „Діла“, Будзиновський порівнював сучасний етап літературного процесу зі станом 20-літньої давності. „Автори тоді,— згадував він,— писали виключно з патріотизму. Жаден з них ані не мріяв про гонорар, а тим менше, щоби з повісти чи поезії жити. Знаю, що колись Франко, щоби заробити, писав по-польськи аж до Варшави. По-руськи писав з патріотизму і для пропаганди своїх думок. Не лиш гонорару не надіявся за свої руські твори, але противно, жиючи в крайній нужді, замість заробленим у чужих грошем підгодуватися, топив його в друкарні, щоб його руський твір або твір якого товариша міг вийти книжкою. Як знайшовся якийсь видавець, що дав на наклад власні гроші, то він в той спосіб виладовував фінансово свій патріотизм. Він не „давав“, а жертвував гроші на наклад [...] Чи нинішні автори, що ганьблять нинішню публіку, хвалячи давнішу, знають про се?“³⁴

Отже, особисті взаємини І. Франка й В. Будзиновського тривали від 1887 р. майже до смерти автора „Зів'ялого листа“. Франкова постать часто зринала у публіцистичних виступах і спогадах Будзиновського, де останню згадку про неї зафіксовано 1934 р. Взаємини однозначними не були: з одного боку, І. Франко для В. Будзиновського був незаперечним авторитетом, під впливом якого той навіть змінював погляди; з другого — стосунки погіршувалися при ближчій співпраці, наприклад, редагуванні „Товариша“ або виробленні стратегії й тактики радикальної партії (протагоністи опинялися в різних таборах). Контакти оприявнювалися в силових полях економічних, суспільно-політичних, художньо-естетичних проблем. При цьому оцінний характер мають висловлювання І. Франка, котрий досить високо, хоч і не без застережень, поставив економічні, фольклористичні та художні твори Будзиновського. Спогади останнього подекуди позначені надмірною суб'єктивністю (втім, це характерно для мемуарних праць).

Mykola LEHKYI

**IVAN FRANKO AND VYACHESLAV BUDZYNOVSKYI:
NOTES ON THEIR RELATIONS AGAINST THE BACKGROUND OF THE EPOCH**

The article addresses the issue of complicated personal, social and creative relations between Ivan Franko and Vyacheslav Budzynovskiy. The concept of their mutual relations was developed on the basis of archival materials and less known publications in periodicals. The investigation sheds light upon the cultural and historical situation in Halychyna of that period.

³⁴ Будзиновський В. Чи справді діло йде до гіршого? (До дискусії над „упадком“ нашого письменства) // Діло.— 1912.— 2 груд. (20 січ).— № 26.— С. 3.